УДК 94(477)332—051(477.51)]"1917"

Демченко Т.П.,
кандидатка історичних наук,
(Україна, Чернігів)
Ясновська Л.В.
кандидатка історичних наук, доцентка
кафедри історії України, археології та краєзнавства,
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т.Г. Шевченка, (Україна, Чернігів),
lusiajasnovskaja@ukr.net

ІЛЛЯ ШРАГ ЯК ЛІДЕР ДЕРЖАВОТВОРЧИХ ПРОЦЕСІВ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ 1917 р.

DOI: 10.5281/zenodo.7265983

У статті аналізуються факти, що засвідчують лідируючу роль відомого представника українського національно-визвольного руху І. Шрага в Українській революції на його малій батьківщині – Чернігово-Сіверщині. Хоча 175-річчя діяча припало на непрості часи російсько-української війни, що звело до мінімуму ювілейні урочистості, але воєнна оптика дала змогу по-новому оцінити його діяльність.

Як відомо, визвольні змагання 1917–1921 рр. охопили всі українські землі. Чернігово-Сіверщина, стала тим регіоном, де національний рух продемонстрував свою впливовість і потужність. Цим чернігівці завдячували постійними зв'язками із очільниками національно-визвольного руху у Києві та нелегальним гурткам, напівлегальним товариствам, що діяли в губернії з середини XIX ст. Після повалення самодержавства І. Шраг та його однодумці однозначно підтримали Українську Центральну Раду (УЦР) у її прагненні здобути для українських губерній статус автономії у складі демократичної федеративної Російської республіки. На Чернігівщині здійснювалися кроки, які цілком вписуються у систему заходів, спрямованих на реалізацію цієї мети: поряд із загальноросійськими, діяли українські органи влади, політичні партії та громадські інституції, з'явилися кадри молодих діячів, відроджувалася культура, відкривалися українські школи.

Підтримуючи ідею автономії України та розуміючи, що державотворчі процеси нерозривно пов'язані з формуванням нації, І. Шраг очолив Чернігівський Комітет представників громадських організацій та низку українських громадських рухів. Це дозволяло успішно розв'язувати практичні питання розвитку Чернігівської губернії доби УНР шляхом активізації роботи органів місцевого самоврядування та об'єднання проукраїнських сил, про що свідчить успішне проведення у червні 1917 р. Першого Українського з'їзду в губернії.

***Ключові слова**: Українська революція 1917–1921 рр., Українська Центральна Рада (УЦР), автономія України, І. Шраг, Чернігівщина, Чернігівський Комітет представників громадських організацій, Перший Український з'їзд.*

Demchenko T.P.,
candidate of historical sciences
(Ukraine, Chernihiv),
Yasnovska L.V.,
candidate of historical sciences, associate professor
Department of History of Ukraine, Archeology and Local History,
Chernihiv Collegium National University named after T.G. Shevchenko,
(Ukraine, Chernihiv), lusiajasnovskaja@ukr.net

Ilya Shrag as a leader of state-breaking processes in Chernihivshchina in 1917

The article analyzes the facts testifying to the leading role of the famous representative of the Ukrainian national liberation movement I. Shrag in the Ukrainian revolution in his small

homeland - Chernihiv-Sivershchyna. Although the 175th anniversary of the figure fell during the difficult times of the Russian-Ukrainian war, which reduced the anniversary celebrations to a minimum, but the military optics made it possible to evaluate his activities in a new way.

As you know, the liberation struggles of 1917–1921 covered all Ukrainian lands. Chernihiv-Sivershchyna became the region where the national movement demonstrated its influence and power. The residents of Chernihiv owed this to the constant connections with the leaders of the national liberation movement in Kyiv and illegal circles, semi-legal societies that operated in the province from the middle of the 19th century. After the overthrow of the autocracy, I. Shrag and his associates unequivocally supported the Ukrainian Central Rada (UCR) in its aspiration to obtain autonomous status for Ukrainian provinces within the democratic federal Russian republic. In Chernihiv Oblast, steps were taken that fully fit into the system of measures aimed at realizing this goal: along with the All-Russian ones, Ukrainian authorities, political parties, and public institutions were active, cadres of young activists appeared, culture was revived, and Ukrainian schools were opened.

Supporting the idea of Ukraine's autonomy and understanding that state-building processes are inextricably linked with the formation of the nation, I. Shrag headed the Chernihiv Committee of Representatives of Public Organizations and a number of Ukrainian public movements. This made it possible to successfully solve the practical issues of the development of the Chernihiv province of the UNR era by activating the work of local self-government bodies and uniting pro-Ukrainian forces, as evidenced by the successful holding of the First Ukrainian Congress in the province in June 1917.

Key words: *Ukrainian Revolution of 1917–1921, Ukrainian Central Rada I. Shrag, Chernihiv region, Chernihiv Committee of representatives of public organizations, the First Ukrainian Congress.*

Постановка проблеми. «Державу не твориться в будучині, / Державу будується нині» – так у 1935 р. сформулював одну з вагомих і необхідних умов державотворення Олег Ольжич [16, с. 72]. На нашу думку, тут йдеться про повсякчасну готовність принаймні найбільш вмотивованої частини учасників національно-визвольного руху до активних дій у сприятливий момент, здатність відчути його наближення, по можливості діяти на випередження. Для українських діячів заповітний час настав після Лютневої революції. Як тільки інформація про події в столиці Російської імперії дійшла до України, в губернських і значній частині повітових міст розпочалися революційні перетворення. Переважна більшість українських політичних партій орієнтувалася на безкровну революцію, сподіваючись на безпроблемне надання Україні Тимчасовим урядом статусу автономії у складі демократичної Російської республіки.

Аналіз досліджень та публікацій. Сучасний дослідник підкреслює, що для успішної реалізації подібних намірів «потрібно одночасно мати низку важливих атрибутів: лідера, структуру, ідеологію, фінанси, час та зовнішню дипломатичну підтримку. Випадання одного і більше елементів робить шанси на успішність революції доволі низькими» [9, с. 731–732]. Ці міркування стосуються революційних подій в Україні, відомих як Революція Гідності. Але нашу увагу привернула та обставина, що на перше місце серед умов реалізації планів В. Денисенко, поставив наявність лідера. Очевидно, що для успішних революційних перетворень і змін, хай навіть в масштабах однієї губернії, цей фактор теж відігравав важливу роль. На Чернігівщині був такий лідер – Ілля Людвигович Шраг (1847–1919). Поважний ювілей – 175-річчя від дня народження – цієї непересічної особистості, який припав на непрості часи російсько-української війни, дає змогу по-новому подивитися на діяльність І. Шрага та його однодумців, більш справедливо оцінити їхні досягнення та невдачі.

Зрозуміло, що в умовах Лютневої революції, яка швидко усунула головну перешкоду на шляху демократичних перетворень – російське самодержавство, та Першої світової війни, що призвела до величезних людських втрат, падіння життєвого рівня визнаними лідерами ставали не тільки люди із значними професійними знаннями, великим досвідом громадсько-політичної

роботи, авторитетом у місцевого населення, вмінням спілкуватися з представниками різних верств, зрештою, особистою привабливістю. Це була доба авантюристів, безвідповідальних політиканів, демагогів, для яких всі засоби одурманювання людей були прийнятними, якщо вели до влади. Нині, коли українці змушені зі зброєю в руках захищати свою незалежність, свободу й саме життя, вивчення досвіду справжніх борців за державність сторічної давнини набуває особливого значення.

Виклад основного матеріалу. Ілля Шраг народився у містечку Седневі, весь його життєвий шлях пов'язаний з Чернігівщиною і досить непогано вивчений. За браком місця авторки не мають змоги детально висвітлити наукові, публіцистичні та краєзнавчі напрацювання, пов'язані з цією постаттю, але найближчим часом Чернігівська обласна універсальна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка має видати біобібліографічний покажчик, присвячений І. Шрагу, і, сподіваємося, ця прогалина буде заповнена. Безумовно, про нього не зовсім справедливо говорити лише як про провінційного діяча українського руху, але в даній роботі ми розглянемо саме цей аспект. Складається враження, що чернігівського адвоката в губернії знала неймовірна кількість людей. Популярність визначалася його фахом – він був адвокатом (присяжним повіреним) [17], але не тільки. Не меншу роль відіграла й громадська діяльність. Важливо підкреслити, що І. Шрага добре знали й поважали в середовищі чернігівського селянства, принаймні ті його представники, які цікавилися політичними питаннями, виступали проти несправедливості влади. Переконливим доказом можуть слугувати листи селян до І. Шрага, датовані 1917 р. [8]. У контексті нашої теми важливо наголосити, що чимало селянських адресатів познайомилися із І. Шрагом задовго до початку революції. Так, з селянином з-під Шостки (тепер Сумська область) Титом Ковбасою та послом до Другої державної думи від ніжинських селян Василем Хвостом першодумця І. Шрага пов'язувала чернігівська тюрма, де всі вони відбували ув'язнення у 1908 р. [8, с. 88]. Тривалість цих стосунків свідчить про те, що допомога селянам, зацікавленість їхніми проблемами, ставлення як до рівних були не піар-кампанією напередодні виборів, а глибоко усвідомленими переконаннями демократа. З іншого боку, І. Шраг листувався, підтримував тісні стосунки, а часто мав і дружні відносини з багатьма діячами українського визвольного руху, які жили в Києві, Санкт-Петербурзі, Москві, Одесі, Галичині. Водночас він підтримував приязні стосунки з графом Григорієм Милорадовичем, Олексієм Свєчиним, очільниками чернігівських земців, іншими впливовими й заможними діячами з ліберального табору. Його доброзичливість, врівноваженість, впевненість у своїй правоті приваблювала до нього людей. Цьому сприяла й імпозантна зовнішність. Збереглося чимало словесних портретів Іллі Людвиговича. Наведемо декілька з них. Гліб Лазаревський у споминах, що побачили світ у 1943 р. в Уфі, описав, як у редакції «Киевской Старины», де він ще студентом працював секретарем, з'явився гість: «Дуже високий. Пригинаючи, ніби соромлячися такого зросту, лису голову. Розумні сірі очі. Довгі запорозькі вуса. Громоподібний бас. І тому завжди говорив притишеним голосом». Мемуарист підкреслив, що «відомий чернігівський адвокат» був одним «з найвидатніших членів чернігівської української громади, яка завжди підтримувала найжвавіші стосунки з київською». Не забув Г. Лазаревський відзначити і доброзичливе ставлення до нього, студента, з боку вже знаного юриста [14, с. 217]. Олександр Шульгин, згадуючи українських діячів двох перших Державних дум Росії, першим назвав Іллю Шрага, «одного з найбільших державних мужів України. Його з похилою головою, хворого, але енергійного й мудрого я добре знав у 1917 р. і тішився його великою приязню…» [12, с. 274]. Важливо наголосити, що це писали не ровесники І. Шрага, а представники покоління тих українських діячів, які годилися йому в сини. Для висвітлення нашої теми доречно буде згадати, що І. Шраг, як писав С. Єфремов, не мав особистих ворогів – тільки політичних опонентів та противників [11, стовп. 1427].

Підсумувати роздуми про роль І. Шрага доречно висновком із «спогадів» про українську Чернігівську громаду, вміщених у знаменитому збірнику «Чернигів і Північне Лівобережжя»: «був лідером чернигівських українців, був типовим свідомим українцем кінця XIX й початку XX в., що дожив до українського національного відродження» [7, с. 469]. Ось так приблизно можна прокоментувати фактори, що зумовили

лідируючу роль І. Шрага в Українській революції на його малій батьківщині, і з'ясувати причини ентузіазму, з яким немолодий уже діяч взявся до роботи.

Тогочасна чернігівська періодика дає чітке уявлення про динаміку й характер змін у губернському центрі: коли згідно з розпорядженням керівництва Тимчасового уряду чернігівські губернатор і віце-губернатор були усунуті з своїх посад, 6 березня обов'язки губернатора перебрав голова Чернігівської губернської земської управи О.О. Бакуринський. 8 березня було сформовано Комітет представників громадських організацій. До нього увійшли представники від 27 різних товариств і організацій, які підтримували революційні перетворення. Президію Комітету очолив І. Шраг [19]. Через декілька днів новообраного голову вітав від імені Міської думи А. Верзилов. У промові-відповіді Шраг сказав, що його на 11 років позбавили можливості працювати на користь рідного міста, але нині він радіє і щасливий, що дожив «до світлих днів, коли рухнув старий порядок, коли припинився гніт. Мрії збулися». У газетному викладі цього чи не першого за багато років публічного виступу, привертає увагу один суттєвий момент. І. Шраг наголосив: «гасло» Тимчасового уряду «Установчі збори і демократична республіка – дає впевненість, що всі народи, які населяють Росію отримають нарешті належне задоволення в забезпеченні своїх національних потреб. Народ України буде вільним і рівноправним у сім'ї інших народів, які населяють Росію» [21]. Якщо розглядати цю заяву крізь призму концепції, чітко сформульованої одним із провідних сучасних істориків: «Квінтесенцію Української революції, – твердить В. Верстюк, – складали два тісно переплетені між собою явища: формування нації та державотворення» [4, с. 165], то виходить, що І. Шраг більше схилявся до діяльності, спрямованої на досягнення першої мети. Але проблема полягала в тому, що не тільки без усвідомлення суспільством своєї національної приналежності успішного державотворення бути не може; національна держава, в свою чергу, повинна опиратися на сформовану націю. Тому конкретна робота органу революційної влади у губернії провадилася одночасно у багатьох напрямках. Чернігівський Комітет громадських організацій проіснував до грудня 1917 р. [10]. Його авторитет і результати значною мірою залежали від голови. Віддавши данину майже неминучій ейфорії від «здобуття свободи», урочистостям і взаємним вітанням, І. Шраг досить швидко зорієнтував членів Комітету на розв'язання практичних питань. Уже на другому засіданні було ухвалено рішення про ліквідацію поліції і створення народної міліції, вироблено текст звернення, яке мало друкуватися російською, польською, українською і єврейською мовами [20].

Усвідомлюючи тимчасовий характер Комітету, І. Шраг прагнув до активізації діяльності й посилення впливу старих – дореволюційних – органів місцевого самоврядування – земства та Міської думи Чернігова. Так, 12 травня1917 р. він як голова президії відкрив роботу губернських земських зборів, а очолюваний ним Комітет у повному складі увійшов до зібрання. У травні 1917 р. І. Шрага було призначено головою Чернігівського окружного суду [21].

Таким чином, на початковому етапі Української революції І. Шраг очолив ті сили на Чернігівщині, які підтримали ідею автономії України та практично включилися у її творення. Він не допустив розколу в їх рядах і довів справу до визнання влади Української Центральної Ради. За його найактивнішої участі у червні 1917 р. було проведено перший і донині єдиний Український з'їзд у губернії. Його роботу висвітлювала «Черниговская земская газета», матеріали були оперативно видані окремою брошурою [18]. Відтак сучасні історики можуть детально дослідити перебіг з'їзду, проаналізувати доповіді, виступи й пропозиції учасників. Складається враження, що головним було протистояння прибічників автономії України, до яких належав і І. Шраг, і невеликої купки самостійників. На з'їзд прибули представники Центральної Ради – Євген Онацький, Микола Шраг, Олександр Шульгин. Останній у своїй промові заявив: «Справа з автономією се найголовніша наша справа. З автономією зв'язана справа земельна і просвітня; про автономію народня маса нічого не чула перше, бо навіть не знала, хто ми, що таке український народ, чого йому треба; тільки тепер ми знаєм, що мова наша не "мужичья", яка має таке саме культурне для

нас значіння, як для инших народів їх мова» [18, с. 12–13]. Це власне і стало лейтмотивом багатьох виступів. І. Шраг свою доповідь «Історія українського руху» розпочав твердженням: «Ідея автономії проходить ниткою через всю історію України після її прилучення до Москви» [18, с. 20]. Не приховуючи кривд, завданих Росією українцям, він висловив глибоке переконання: «Коли Український народ пережив важкі часи своєї історії, тепер з певністю можна сказати, що він досягне щастя і собі, і иншим народам, які живуть на Україні» [18, с. 22]. Вітаючи з'їзд, отаман Чернігівської сотні Василь Павленко (1894 – після 1957) висловив своє незадоволення тим, що О. Керенський заборонив українцям збирати національний з'їзд, мовляв, «несвоевременно». В. Павленко наголосив: «ми маєм право самі взяти свою автономію». Щоправда, для цього потрібне власне військо. Отаман обурився наклепами на українських вояків: «кажуть, що то є дезертири. Ні, брати мої, се борці за волю укр[аїнського] народу» [18, с. 8]. Ще один з числа «гарячих голів», самостійник Роман Бжеський (1897–1982)[4] справедливо зауважив, що «Україна, як знаєте, багато закладала умов з Москвою, яка їх не додержувала, і довела нас до найгіршого занепаду» [18, с. 16]. Якщо про Р. Бжеського написано вже чимало розвідок, перевидано його найвідоміші праці [1; 2; 3], то про Василя Павленка ми відшукали лише одну невелику публікацію [6, с. 116–120]. Обидва юнаки народилися у Чернігові. Трохи старший В. Павленко встиг закінчити вчительську семінарію, повоювати, отримав поранення (контузію?) і в чині поручика був звільнений з лав діючої російської армії як інвалід 1-ої групи [6, с. 116]. Багато хто вважав його божевільним, хоча сучасні лікарі, ймовірно, б визнали його хворобливий стан як ПТСР (Посттравматичний стресовий розлад). Утім, подібні діагнози почали ставити лише на початку 1980-х рр., а за доби революції В. Павленка побоювалися, а плани вважали маячнею. У 1917 р. отамана заарештували й ув'язнили в Києві, згодом запроторили до психлікарні. По тому він працював вчителем у школі на Чернігівщині; був заарештований у 1937 р., майже 20 років промучився в таборах ГУЛАГу.

Несприйняття або принаймні скептичне ставлення до ідеї незалежності найстарішого члена Центральної Ради Іллі Шрага та його молодших однодумців, соратників нині викликають подив. Проте на все є свої причини. Аналізуючи «соціально-політичні праці» М. Грушевського 1917–1918 рр., І. Гирич відзначив наявність конфлікту між «українським селом і переважно російсько-польсько-єврейським містом», причому йшлося не про відсутність у містах українців, а про те, що «культурному сенсі все населення міста (у даному випадку – Києва. – Т. Д., Л. Я.) перебувало під впливом російської національної ідеї і вороже ставилося до самої думки про українську державність» [5, с. 22]. Цей прикрий стан обумовлювався, на думку І. Гирича, слабкістю українського руху на Наддніпрянщині, бо «(у Галичині федеративні гасла не мали поширення). У суспільстві панівною була думка про те, що гасло самостійності – це зрада загальноросійської справи, кримінал, ворожий крок, і нечисленні свідомі українці завжди мусили зважати на цей суспільний настрій» [5, с. 32]. Відтак у Р. Бжеського, В. Павленка, їхніх прибічників не було шансів навіть на те, щоб бути почутим.

І. Шраг й очолюваний ним комітет уже наприкінці березня посприяли відновленню діяльності чернігівської «Просвіти». 24 квітня в залі колишнього дворянського зібрання відбулися перші загальні збори відновленого товариства. Головою зборів обрали І. Шрага, він виступив із доповіддю [13, с. 350]. У Чернігові була відкрита українська гімназія, проведений учительський з'їзд, друкований орган губернського земства став двомовним.

Висновки. У будь-якому випадку при певній напруженості відносин з Тимчасовим урядом, економічних негараздах, міжпартійних розбіжностях, внутріпартійних тертях Центральна Рада та ті структури, товариства та організації на місцях, які її підтримували, працювали нехай і повільно, з помилками і невдачами, але на користь української ідеї, причому йшлося не про віддалену перспективу, а про практичні кроки по шляху творення засад української державності. Найважливішим фактором стало залучення до організованої

[4] У брошурі прізвище писалося на польський манер – Бржєський.

громадської діяльності маси селян, солдатів, молоді. Так було до жовтневого перевороту більшовиків. Поступовий характер революції був насильницьки змінений: «Революція після жовтня 1917 р. набула форми апокаліпсису, коли деструктивні сили взяли гору над конструктивними» [15, с. 208]. У останньому числі за 1917 р. «Черниговской земской газете» з'явилася розпачлива інформація: Більшовицька УНР, проголошена у Харкові представниками «червоного імперіалізму», призвела до голоду: селяни бояться або не хотять підвозити хліб. «Грабіж і сваволя запанували в усьому місті. Грабують склепи, трусять і грабують приватні помешкання навіть у людей, що не мають нічого спільного з політикою». На вулицях не стихає стрілянина ні в день, ні вночі. Багато вбитих і поранених серед мирного населення. Містом їздять самоходи з плакатами «Смерть Центральній Раді» [22]. Знайома картина, хіба що «гради», «урагани» та крилаті ракети тоді українських міст не руйнували. Для сучасників І. Шрага умови для мирного й поступового державотворення зникли.

Список використаних джерел

1. Бжеський Р. Прелюдія поступу: (Вістниківський доробок 1924–1934 років) / Упоряд. В. Бойко, Т. Демченко. Київ: Темпора, 2016. 472 с.

2. Бжеський Р. Присяга у Соборі / Публікація М. Андраде-Бжеської, В. Бойка, Т. Демченко. *Сіверянський літопис*. 2015. № 3. С. 111–121.

3. Бойко В. Відображення регіональної історії Української революції в «Детройтських зошитах» Романа Бжеського. Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.): Матеріали Міжнарод. наук. конф. (м. Київ, 1–2 червня 2017 р.) / Упоряд.: В. Верстюк (відп. ред.), В. Скальський, Г. Басара-Тиліщак, В. Бойко. Київ–Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2017. С. 208–217.

4. Верстюк В. Чому національна державність не могла ствердитися у 1917–1921 роках? *Проблеми вивчення історії Української революції*. Київ, 2021. Вип. 16. С. 163–191.

5. Гирич І. Публіцистика Української революції (1917–1919). *Грушевський М. С. Повороту не буде*!: соціально-політичні праці 1917–1918 рр. / упорядк., передм. І. Гирича; текстологія С. Панькової. Харків: Видавець Савчук О. О., 2015. С. 9–42.

6. Греченко Г. Репресовані освітяни Чернігівщини. Чернігів: Просвіта, 2003. С. 116–120.

7. Грінченко М., Верзилів [Верзилов] А. Чернигівська українська Громада. Спогади. *Чернигів і Північне Лівобережжя: огляди, розвідки, матеріяли* / під ред. М. Грушевського. [Київ]: ДВУ, 1928. С. 463–487.

8. Демченко Т. П. Події та постаті Української революції 1917–1921 рр. в листах до Іллі Шрага. *Розумовські зустрічі*: збірн. наук. праць. Чернігів: Сіверський центр післядипломної освіти, 2018. Вип. 5. С. 84–92.

9. Денисенко В. Формування та функціонування в Україні політичного режиму Віктора Януковича (2010–2014 рр.): Монографія. Вид 2-ге. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 896 с.

10. Державний архів Чернігівської області. Ф. 1081. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 1.

11. Єфремов С. Людині гармонії. Пам'яті І. Л. Шрага (†11 квітня 1919 р.). *Книгарь*. Київ: Час, 1919. Ч. 21 (травень). Стовп. 1423–1427.

12. Збірник на пошану Олександра Шульгина. Париж; Мюнхен, 1969. 359 с. (Записки НТШ. Т. 186).

13. Кулінська С.Ю., Демченко Т.П. Чернігівська «Просвіта» за доби Української революції: рік 1917-й. *Наукові праці Кам'янець-Подільського держ. університету*: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т. 12. С. 349–360.

14. Лазаревський Г. Чернігів за часів Михайла Коцюбинського. *Українська література* [Уфа]. 1943. № 3–4 (Березень – квітень). С. 211–222.

15. Нариси історії Української революції 1917–1921 років: У 2-х т. / Ред. кол.: В. А. Смолій та ін. Київ: Наукова думка, 2011. Т. 1. 389 с.

16. Ольжич О. Вибрані твори / Упоряд. О. Зінкевич, передм. Є. Сверстюка. 2-ге вид. Київ: Смолоскип, 2009. 664 с.

17. Оніщенко О. Правнича діяльність Іллі Шрага. *Шрагівські читання*: збірн. ст. і матеріалів / відп. ред. О. Б. Коваленко. – Чернігів: Просвіта, 2012. Вип. 2. С. 57–62.

18. Перший Український З'їзд у Чернігові. (8–10 червня 1917 року). Чернігів: Друкарня Черн. губ. земства, 1917. 64 с.

19. Черниговская земская газета (дальше – ЧЗГ). 1917. 9 марта (№ 20). С. 10.

20. ЧЗГ. 1917. 13 марта (№ 21). С. 4.

21. ЧЗГ. 1917. 23 мая (№ 38). С. 4.

22. ЧЗГ. 1917. 29 грудня (№ 100). С. 4.

References

1. Boyko, V. Demchenko, T. (Eds.) (2016). Bzheskyi R. Preliudiia postupu: (Vistnykivskyi dorobok 1924–1934 rokiv) [Prelude to progress: (Herald of improvements 1924–1934 years)]. Kyiv: Tempora, 472 p. [in Ukrainian].

2. Andrade-Bzheska, M. Boyko, V. Demchenko, T Bzheskyi, R. (Eds.) (2015). Prysiaha u Sobori [Oath in the Cathedral]. *Siverianskyi litopys – Severyan chronicles*, 3, 111–121 [in Ukrainian].

3. Boyko, V. (2017). Vidobrazhennia rehionalnoi istorii Ukrainskoi revoliutsii v "Detroitskykh zoshytakh" Romana Bzheskoho [Reflection of the regional history of the Ukrainian revolution in Roman Brzeskyi's "Detroit notebooks"]. *Revoliutsiia, derzhavnist, natsiia: Ukraina na shliakhu samostverdzhennia (1917–1921 rr.)*: *Materialy Mizhnarod. nauk. konf. (m. Kyiv, 1–2 chervnia 2017 r.) – Revolution, statehood, nation: Ukraine on the way to self-assertion (1917–1921): Materials of International science conf. (Kyiv, June 1–2, 2017)*. Kyiv-Chernihiv: Siverskyi tsentr pisliadyplomnoi osvity, 208–217 [in Ukrainian].

4. Verstiuk, V. (2021) Chomu natsionalna derzhavnist ne mohla stverdytysia u 1917–1921 rokakh? [Why national statehood could not be established in 1917–1921?]. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii – Problems of studying the history of the Ukrainian revolution.* Kyiv, 16, 163–191 [in Ukrainian].

5. Hyrych, I. (Ed.) (2015). Publitsystyka Ukrainskoi revoliutsii (1917–1919). Hrushevskyi M.S. Povorotu ne bude!: sotsialno-politychni pratsi 1917–1918 rr. [Journalism of the Ukrainian Revolution (1917–1919). Hrushevskyi M. S. There will be no turning back!: social and political works of 1917–1918] Kharkiv: Vydavets Savchuk O.O., 9–42 [in Ukrainian].

6. Hrechenko, H. (2003). Represovani osvitiany Chernihivshchyny [Repressed educators of Chernihiv region]. Chernihiv: Prosvita, 116–120 [in Ukrainian].

7. Hrushevskyi, M. (Ed.) (1928). Hrinchenko, M., Verzyliv, [Verzylov] A. Chernyhivska ukrainska Hromada. Spohady [Chernihiv Ukrainian Community. Memoirs.]. *Chernyhiv i Pivnichne Livoberezhzhia: ohliady, rozvidky, materialy – Chernihiv and the Northern Left Bank: reviews, articles, materials /* [Kyiv]: DVU, 463–487 [in Ukrainian].

8. Demchenko, T.P. (2018). Podii ta postati Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr. v lystakh do Illi Shraha [Events and figures of the Ukrainian revolution of 1917–1921 in letters to Ilya Shrag]. *Rozumovski zustrichi: zbirn. nauk. prats – Rozumovskyi meetings: collection of scientific papers*. Chernihiv: Siverskyi tsentr pisliadyplomnoi osvity, 5, 84–92 [in Ukrainian].

9. Denysenko, V. (2021). Formuvannia ta funktsionuvannia v Ukraini politychnoho rezhymu Viktora Yanukovycha (2010–2014 rr.) [Formation and functioning of the political regime of Viktor Yanukovych in Ukraine (2010–2014)]. Zaporizhzhia: Vydavnychyi dim "Helvetyka", 2021 [in Ukrainian].

10. Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti [State archive of Chernihiv region]. F. 1081. Op. 1. Spr. 17. Ark. 1 [in Ukrainian].

11. Yefremov, S. (1919). Liudyni harmonii. Pamiati I.L. Shraha (†11 kvitnia 1919 r.) [Harmony to man. In memory of I. L. Shrag († April 11, 1919)]. Knyhar. Kyiv: Part 21 (May). Pillar. 1423–1427 [in Ukrainian].

12. Zbirnyk na poshanu Oleksandra Shulhyna [Collection in honor of Oleksandr Shulgin]. Paryzh; Miunkhen, 359. (Notes of the NTSh. vol. 186) [in Ukrainian].

13. Kulinska S.Yu., Demchenko T.P. (2004). Chernihivska "Prosvita" za doby Ukrainskoi revoliutsii: rik 1917 [Chernihiv "Prosvita" during the days of the Ukrainian revolution: the year 1917]. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho derzh. universytetu: Istorychni nauky – Scientific works of the Kamianets-Podilskyi state. University: Historical Sciences*. Kamianets-Podilskyi: Oiium, vol. 12, 349–360 [in Ukrainian].

14. Lazarevskyi, H. (1943). Chernihiv za chasiv Mykhaila Kotsiubynskoho [Chernihiv during the time of Mykhailo Kotsiubynskyi]. *Ukrainska literatura – Ukrainian literature* [Ufa], 3–4 (Berezen – kviten), 211–222 [in Ukrainian].

15. Smolii, V.A. (Ed.) (2011). Narysy istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv [Essays on the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921] (Vols. 1–2): Naukova dumka, vol. 1, 389 [in Ukrainian].

16. Olzhych, O. (2009) Vybrani tvory [Selected works]. Kyiv: Smoloskyp, 664 p. [in Ukrainian].

17. Onishchenko, O. (2012). Pravnycha diialnist Illi Shraha [Legal activity of Ilya Shrag]. *Shrahivski chytannia: zbirn. st. i materialiv – collection of articles and materials.* Chernihiv: Prosvita, 2, 57–62 [in Ukrainian].

18. Pershyi Ukrainskyi Zizd u Chernihovi (8–10 chervnia 1917 roku) (1917) [First Ukrainian Congress in Chernihiv. (June 8–10, 1917)]. Chernihiv: Drukarnia Chern. hub. zemstva, 64 [in Ukrainian].

19. Chernyhovskaia zemskaia hazeta [Chernihiv zemstvo newspaper]. 1917, March 9 (20), 10 [in Russian].

20. Chernyhovskaia zemskaia hazeta [Chernihiv zemstvo newspaper]. 1917, March 13 (21), 4 [in Russian].

21. Chernyhovskaia zemskaia hazeta [Chernihiv zemstvo newspaper]. 1917, May 23 (38), 4 [in Russian].

22. Chernyhovskaia zemskaia hazeta [Chernihiv zemstvo newspaper].1917, December 29 (100), 4 [in Russian].

УДК 930.1(477)"1917/1921"

Зубко О.Є.,
кандидат історичних наук,
старший лаборант кафедри всесвітньої історії та археології
Донецького національного університету ім. В. Стуса
(Україна, Вінниця), zubkoolga5@gmail.com

ВИЗВОЛЬНІ ЗМАГАННЯ 1917–1920 рр. ЯК «НЕПРАВИЛЬНА» РЕВОЛЮЦІЯ

DOI: 10.5281/zenodo.7266207

Метою *публікації є аналіз політичної революції 1917–1920 рр. як вади функціонування державного організму; характеристика національно-визвольних змагань як неналежної соціальної мобільності, яка б забезпечила мирну ротацію еліт, сприяючи при цьому потрібним соціально-економічним змінам.* ***Методологія дослідження*** *спирається на принципи конкретно-історичного, проблемно-хронологічного підходів, об'єктивності та цілісності, а також на використання методів аналізу та синтезу.* ***Наукова новизна*** *публікації криється у витлумаченні перебігу подій 1917–1920 рр. як «неправильної революції», попри позитивну конотацію поняття «політична революція».* ***Висновки.*** *Через позитивну конотацію поняття «політична революція», національно-визвольні змагання 1917–1920 рр. є також політичною революцією, однак революцією неправильною, видозміненою, такою, що не мала ряду характерних ознак або не пройшла певних етапів. За Самюелем Гантінгтоном, котрий найдосконаліше розробляв питання політичної революції,*